

Frem fra Gjemselen

HENOLOGI

- ET MØTESTED FOR TRO OG TANKE

av Tore Frost (I)

Overgangen til 1960-årene er for ettertiden blitt stående som et tideverv innen norsk universitetsfilosofi. Inntil da var det filosofiske miljø i Norge dominert av analytisk filosofi og logisk empirisme, representert ved Arne Næss og kretsen rundt ham (den såkalte Oslo-skolen), med et internasjonalt forfeste i Wienerkretsen (særlig Rudolph Carnap). Et vesenskjenne tegn for denne filosofiske kultur var en definitiv avvisende stillingtagen til den klassiske metafysikk-tradisjon.

Det skulle først og fremst bli Egil A. Wyller som, med sin doktordisputas i 1960 (5 og 6), innledet oppgjøret med Oslo-skolen og som dermed etablerte seg som en ny kraftkilde innen så vel norsk universitetsfilosofi spesielt og norsk åndsliv generelt. Wyller kom i særlig grad til å virke inspirerende for en helt ny generasjon av norske filosofer, som nå begynte å orientere seg mot tysk og fransk åndsliv i en klar opposisjon til den analytiske filosofi (her kan særlig nevnes Hans Skjervheim, Guttorm Fløistad, Gunnar Skirbekk, Viggo Rossvær, Dag Østerberg m.fl.). Egil A. Wyller hadde allerede gjort seg bemerket i 1958, da han vant H. M. Kongens gullmedalje på en avhandling om dikteren Olaf Bull belyst eksistensfilosofisk (1). Oslo-kretsen reagerte momentant på dette dristige forsøk på å innføre poesi som et nytt fagfilosofisk tema. Det skulle bli Knut Erik Tranøy som krysset klinge med Wyller i de kritiske artiklene *Filosofi og diktning* (4) og *Vitenskapelig holdning og vitenskap* (4), mens Wyller forsvarte seg med en påvisning av Oslo-skolens forholdsvis snevre vitenskapssyn i artikkelen *Om metodeproblemer i åndsvitenskapene* (4).

Som tidligere Humboldt-stipendiat hadde Wyller fordyppet seg i Martin Heideggers fundamentalontologi (2), hvor han i særlig grad hadde latt seg inspirere av

Heideggers begrep om en «ontologisk differens», det vil si et skille mellom den empiriske verden (Seiendes) og selve Værendimensjonen (Sein) eller mellom det ontiske felt (det værende) og det ontologiske felt (væren). Denne differens-kategori hos Heidegger, all inspirasjon til tross, skulle imidlertid vise seg å bli for lite presis i Wyllers videre doktorgradsarbeid med Platons dialog *Parmenides* (5). Hovedtemaet er her knyttet til et hovedproblem i Platons tidligere idé-lære, nemlig idéenes karakter av å være tilgrunnliggende enheter, eksempelvis det skjønnes idé som enheten bak alt som er skjønt, det godes idé som enhet bak alle goder og så videre. Hvorledes skal denne enhet begrunnes i seg selv? Tilsynelatende kan Heideggers kategori om den «ontologiske differens» være relevant her, men Platon peker i stedet mot en annen differens-kategori. De logiske aporier som oppstår når tanken forsøker å gripe det éne (gr. *to hen*), følger av første hypotese i dialogen *Parmenides*: «Sett at det éne er». Hvis man forsøker å postulere at det éne er, så blir det éne ikke lenger konsistent med seg selv. Postulatet påstår nemlig to deler samtidig om det som skulle være ett, nemlig at det éne *er* og at det er *ett*. Derfor trekker Platon følgende konklusjon: Hvis det éne er, så hverken er det eller er det ett! Det éne blir ut fra dette paradoks å forstå som uutsigbar og ugripbar for den rasjonelle tanke, men erfares dog som noe hinsidesliggende gjennom forståelsens eget sammenbrudd i paradokset. I tillegg til Heideggers begrep om den ontologiske differens, som fortsatt er fruktbart for å skille spørsmålet om den tilgrunnliggende Væren fra den tingliggjorte virkelighet, møter tanken en ny differens mellom Væren og Det éne, påpeker Wyller med utgangspunkt i første hypoteses paradoksale konklusjon i dialogen *Parmenides*. Dette

paradoks løses nå av Wyller med utarbeidelsen av en ny differens-kategori, benevnt som en «henologisk differens». Dette blir selve ansatsen til å trekke et skille mellom ontologi (som altså konsentrerer seg om den ontologiske differens som et grunnanliggende) og *henologi* (enhetslære), som på sin side hevder at selve grunnanliggendet for virkelighetsforståelsen først oppstår gjennom den henologiske differens. Henologien åpner derfor opp for en treleddet virkelighetsstruktur, hvor spørsmålet etter virkelighetens tilgrunnliggende enhet viser seg å transcendere dualismen mellom den empiriske virkelighet og Værensdimensjonen. Sagt med andre ord: Henologien pretenderer å være mer fundamental enn Heideggers fundamental-ontologi.

Problemet er bare at tanken nå er henvist til en enhet som hverken lar seg kategorisere eller begrepsfikse i seg selv. Tanken blir stående og stange mot den henologiske differens og vikler seg inn i sine egne anomalier. Platon løser imidlertid dette problemet ved å postulere andre hypotese i dialogen *Parmenides*: «Hvis det éne er, så er det noe annet (gr. *allo*)». Dermed er de to hovedkategorier i Platons senfilosofi (8) etablert: Det én-éne som en negativ, ikke-erkjennbar og uutsigelig kategori (begrunnet gjennom den henologiske differens) i posisjon mot det værens-éne som en positiv og konstruktiv kategori for anetheten (begrunnet gjennom den ontologiske differens). Men nå melder et nytt hovedproblem seg og denne gang gjelder det de logiske forutsetninger for utarbeidelsen av en spesifikk *henologi*, det vil si en konsistent lære (gr. *logos*) om det éne. Så langt i analysene i dialogen *Parmenides* er det åpnet opp for en *allogi*, det vil si en annethets-lære, med positive utsagnsmuligheter for alt annet enn det éne. Men hvordan kan en henologi være mulig, all den tid det på grunn av den henologiske differens ikke finnes noen formidling mellom disse to enhetskategoriene? Den tradisjonelle filosofiske fortolkning av Platon konkluderer naturlig nok også med at Platon her gjør seg til talsmann for en ekstrem dualisme i sin metafysikk. Hvis dette også skulle være Wyllers konklusjon, kan man vanskelig se noe grunnlag for en henologi, som forutsetter et overgripende ståsted mellom disse to enhetskategoriene.

Dette overgripende ståsted etableres imidlertid ved at Platon, ifølge Wyllers tolkning, innarbeider en tredje hypotese i dialogen *Parmenides*. Wyller teller i alt ni hypoteser eller posisjoner, mens den tradisjonelle lesning teller åtte hypoteser. Denne tredje hypotese, som altså må utskilles for seg, dreier seg nettopp om overgangen, eller omslaget (gr. *metabolê*), mellom det negative og uutsigelige én-éne og det positive og konstruktive værens-éne. Jeg

siterer her fra Wyllers egen kongeniiale gjengivelse av dette parti i dialogen:

Det er dette underlig stedløse som det (Ene) må være i når det slår om: *Øyeblikket*. For øyeblikket (gr. *to exaifnes* = det plutselige) synes å betegne noe slikt som 'utgangspunkt (*ex*) for omslag i to retninger'. Omslaget foregår ikke fra hvile sålenge hvilen ennå pågår, eller fra bevegelse sålenge bevegelsen ennå pågår, - men øyeblikket, denne underlige ting, er plassert *mellom* bevegelsen og hvilen, utenfor enhver tid; og til og fra dette foregår omslaget fra bevegelse til hvile og fra hvile til bevegelse. [...] Slik også med det Ene. Ettersom det både hviler og beveger seg, slår det om i hver av de to retninger; for alene slik kan det gjøre begge deler. Omslaget igjen finner sted plutselig. Så når det Ene slår om, er det utenfor enhver tid, og det hverken beveger seg eller står stille. [...] Slik forholdet det seg også med det Enes øvrige omslag[...] (156 B/C) (3).

Wyller utarbeidet denne avgjørende overgangskategori allerede i forkant av doktoravhandlingen i artikkelen: *Platons øyeblikks-filosofi* eller dialogen *Parmenides' 3. hypotese* (3). Her skilles det – i diskusjon med Kierkegaards utlegning av teksten – mellom *det momentane* og *det plutselige* (eller øyeblikket). Det momentane er det forsvinnende tidspunkt, en slags temporær overgang mellom tidsrommene. Det plutselige derimot innebærer (i Kierkegaards forstand) øyeblikkets sprang. Den norske filosofen Kjell Madsen har i en artikkel om Wyllers henologi (14) kommentert denne øyeblikkskategoriens karakter av plutselighet henologisk sett meget treffende: «Vår vanligvis sløve bevissthet skjerpes ved at noe skjer plutselig, ved at noe treffer oss og daimonisk treffer *med ett*.» (s.111). Allerede under doktordisputasen ytret Arne Næss seg svært kritisk til hvorvidt det ubestridte aksiom for all vitenskapelig virksomhet, nemlig kontradiksjonsprinsippet, sto i fare for å bli brutt på dette punkt i henologiens dialektiske omslag mellom motsatte tankestørrelser. Wyller svarte på denne kritikken, og publiserte diskusjonen et par år senere under tittelen: *Den tidløse dialog* (6). Posisjonene hadde nå festnet seg: Ontologi eller henologi, Aristoteles eller Platon?

Ved hjelp av øyeblikket som overgangskategori betoner Wyller nødvendigheten av å forankre henologien i en tilgrunnliggende visjon. I doktoravhandlingen argumenterer han for at Platons tre lignelser uttrykker en slik visjonserfaring. I 7. brev, som må være skrevet på slutten av Platons liv, uttrykker Platon selv noe tilsvarende: «Av meg eksisterer det ikke og vil heller ikke komme til å eksistere noe skrift om disse emner [det vil si de siste prinsipper].

I virkeligheten finnes det ingen måte å formulere denne innsikt i ord, slik man kan for all annen viten. Men det er først når man lenge har hatt samvær med disse problemer, når man har levet med dem, at sannheten plutselig lyser opp i sjelen, liksom lyset antennes av en springende gnist, og fra da av ernærer seg selv» (341 C/D). Slik sett krever henologien en helt spesiell form for personlig innforlivelse med det til grunnliggende enhetsmysterium, som kan åpenbare seg – *med ett* – etter lengre tids omgang med saken selv. Henologen Plotin understreket dette forhold senere i sin berømte Enneade (I,5) om det skjønne: Ingen skuer det skjønne, hvis man ikke først selv er blitt skjønn!

I årene som fulgte etter doktordisputasen ble Wyller sterkt påvirket av den kristne renessanse-platoniker Nicolaus Cusanus, særlig verket med den henologiske megetsigende tittel *De non aliud* («Om det ikke annet»). Det ble derfor mer og mer maktpåliggende for Wyller å begrunne henologiens grunnvisjon i det kristne åpenbaringsmysterium. Henologiens «allogi» blir fra nå av å oppfatte som et møtested for tro og tanke, men det må understrekes at her kan vidt forskjellige trosretninger og tilsvarende forskjellige grunnvisjoner alle finne sin plass innenfor henologiens tankeliv. Dette ble et hovedanliggende i essaysamlingen *Fra tankens og troens møtested* (7). I senere arbeider er Wyller mest opptatt av å utarbeide en systematisk henologi med ankerfester i Platons klassiske filosofi og Cusanus' kristne filosofi, med evangelisten Johannes som formidleren av henologiens Credo (11). I de to hovedverkene *Enhet og annethet* (9) og *Henologiske Perspektiven* (11) har han videreutviklet den henologiske filosofi som et originalt bidrag til samtidsfilosofien, en innsats som har vakt betydelig oppsikt internasjonalt. Han ble derfor forholdsvis tidlig kontaktet av redaksjonskomiteén bak den velrenommerte serie *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, hvor Egil A. Wyller har bidradd med en artikkel om henologi. Wyller har selv bidradd til å sette henologi som en moderne filosofi i sammenheng med Søren Kierkegaards filosofi og, i hans kjølvann, de franske eksistensfilosofene Gabriel Marcel og Jean Wahl. Annen

relevant samtidsfilosofi er Theodor W. Adorno, som med hovedverkene *Negative Dialektik* og *Minima Moralia*, viser klare tilknytningspunkter til den henologiske differensstenkning (9). Tilsvarende kan sies om den litauiske moralfilosof Emmanuel Levinas og hans hovedverk *Éthique de l'infini*. I russisk filosofi er henologi forlenget integrert som en videreføring av Østkirkens negative (apofatiske) teologi (12), og i tysk samtidsfilosofi er henologi definitivt innarbeidet som en egen dialektisk filosofi i en overskridelse av Hegel og den tyske idealisme (15). Forøvrig har vitenskapshistorikeren Richard Toellner påpekt henologiens betydning som et nytt vitenskapsteoretisk fundament (12). Denne internasjonale oppmerksomhet er nok også årsaken til at Egil A. Wyllers hovedverker er blitt og fortsatt blir oversatt til russisk og tysk, senest i det ruvende verket *Gestern und Morgen Heute. Henologische Essays zur Europäischen Geistesgeschichte* (Würzburg, 2005).

I denne artikkelen om henologi har det meste dreiet seg om Egil A. Wyllers egen utarbeidelse av denne enhetsfilosofiske posisjon som en moderne filosof av i dag (16). Det er ikke tilfeldig, selv om interessen for henologi har tiltatt merkbart internasjonalt. Undertegnede hadde selv gleden av å konstatere dette under et stort anlagt forskersymposium i Det Norske Vitenskaps-Akademi i anledning Wyllers 70årsjubileum (12), men her til lands har responsen vært nokså mager. Imidlertid har undertegnede og John Lundstøl, begge filosofer og tidligere elever av Egil A. Wyller, stilt seg i spissen for et tverrfaglig Henologisk Forum, hvor vi med deltakelse av Wyller arrangerer tre åpne universitetsmøter hvert semester, med foredrag over kjernestoff fra den henologiske tanketradisjon. Vi publiserte i 2005 en henologisk hyldest til Wyllers 80-årsdag: *Con Amore* (Vidarforlaget, Oslo 2005), hvor vi fikk anledning til å understreke henologiens karakter av å være en personlighetsdannende tanke- og livsform, nettopp uttrykt i en philosophia amoris, forøvrig med sterk affinitet til kunst og musikk. Henologisk Forum er åpne møter, hvor det er gratis adgang for alle, og full anledning til å spille på alle strenger!

LITTERATURENHENVISNINGER OG VIDERE LESNING

- 1 Wyller, Egil A. 1959, *Tidsproblemet hos Olaf Bull. Et eksistensfilosofisk bidrag*, Oslo, Gyldendal.
- 2 Wyller, Egil A. 1959, *Fra Homer til Heidegger*, essays, Oslo.
- 3 Wyller, Egil A. 1959, *Festskrift til A. H. Winsnes på syttiårsdagen: Tradisjon og fornyelse*, Oslo, Aschehoug.
- 4 Aarnes, Asbjørn og Egil A. Wyller (red.). 1960, *Brytninger i tidens tankeliv*, Oslo, Idé og Tanke nr. 1.
- 5 Wyller, Egil A. 1960, *Platons Parmenides in seinem Zusammenhang mit Symposion und Politeia. Interpretationen zur Platonischen Henologie*, utgitt i bokform i 2007 under samme tittel i Tyskland, Würzburg, Oslo, Det Norske Videnskaps-Akademi..
- 6 Aarnes, Asbjørn og Egil A. Wyller (red.). 1962, *Den tidløse dialog*, Oslo, Idé og Tanke nr. 6.
- 7 Wyller, Egil A. 1968, *Fra tankens og troens møtested*, essays, Oslo.
- 8 Wyller, Egil A. 1970, *Der späte Platon: Tübinger Vorlesungen 1965*, Hamburg. Utgitt på norsk i Oslo, 1984, Den sene Platon.
- 9 Wyller, Egil A. 1981, *Enhet og annethet. En historisk og systematisk innføring i Henologi I-III*, Oslo.
- 10 Wyller, Egil A. (red.). 1993, *Platonisme – Henologi i antikk og middelalder. Dobbeltspråklig tekstbok I-II*, Oslo. Utgitt på russisk i St. Petersburg, 2000.
- 11 Wyller, Egil A. 1995, *Henologische Perspektiven I: Platon – Johannes – Cusanus*, Amsterdam.

- 12 Frost, Tore (red.). 1997, *Henologische Perspektiven II zu Ehren Egil A. Wyllers*, Amsterdam.
 13 Wyller, Egil A. 1994-2002, *Henologisk skriftserie I-XX*, Oslo.
 14 Frost, Tore og Inge Lønning m.fl. 2003, Tema: Egil A. Wyllers henologi, *Tidsskriftet Kirke og Kultur*, nr. 2/3.
 15 Gloy, Karen og Dominik Schmidig (red.). 1987, *Einheitskonzepte in der idealistischen und in der gegenwärtigen Philosophie*, Bern. Her bidrar forøvrig Egil A. Wyller selv med artikkelen: "Einheit/Andersheit-Dialektik oder Henologie".
 16 Wyller, Egil A. 1978, "Henologie als philosophische Disziplin heute", *Mitteilungen und Forschungsbeiträge der Cusanusgesellschaft*, bind 13.

I - Tore Frost ble født 1943 i Trondheim. Han tok sin magistergrad ved Universitetet i Oslo i 1973 og ble gresk statsstipendiat i Hellas 1974-76. Han ble ansatt som universitetsstipendiat ved Universitetet i Oslo 1978-83. Han arbeidet dernest free lance som filosof fra 1983-91. Fra og med 1992 har han vært fast ansatt som universitetslektor ved Institutt for Filosofi, avdeling for Examen Philosophicum, hvor han har hatt som hovedoppgave å gi førstesemesterstuden-ter både livslyst og studiemotivasjon ved inngangen til akademias lærde hus. Han ble emeritert i 2006. E-postadresse: tore.frost@ifikk.uio.no.

ILLUSTRASJON: SVEIN JOHAN REISING